

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETEK ÁLLÓESZKÖZ GAZDÁLKODÁSÁNAK ÖKONÓMIAI VONATKOZÁSAI

BORSOS JÁNOS

a mezőgazdasági tudományok kandidátusa

Dohánykutató Intézet, Debrecen

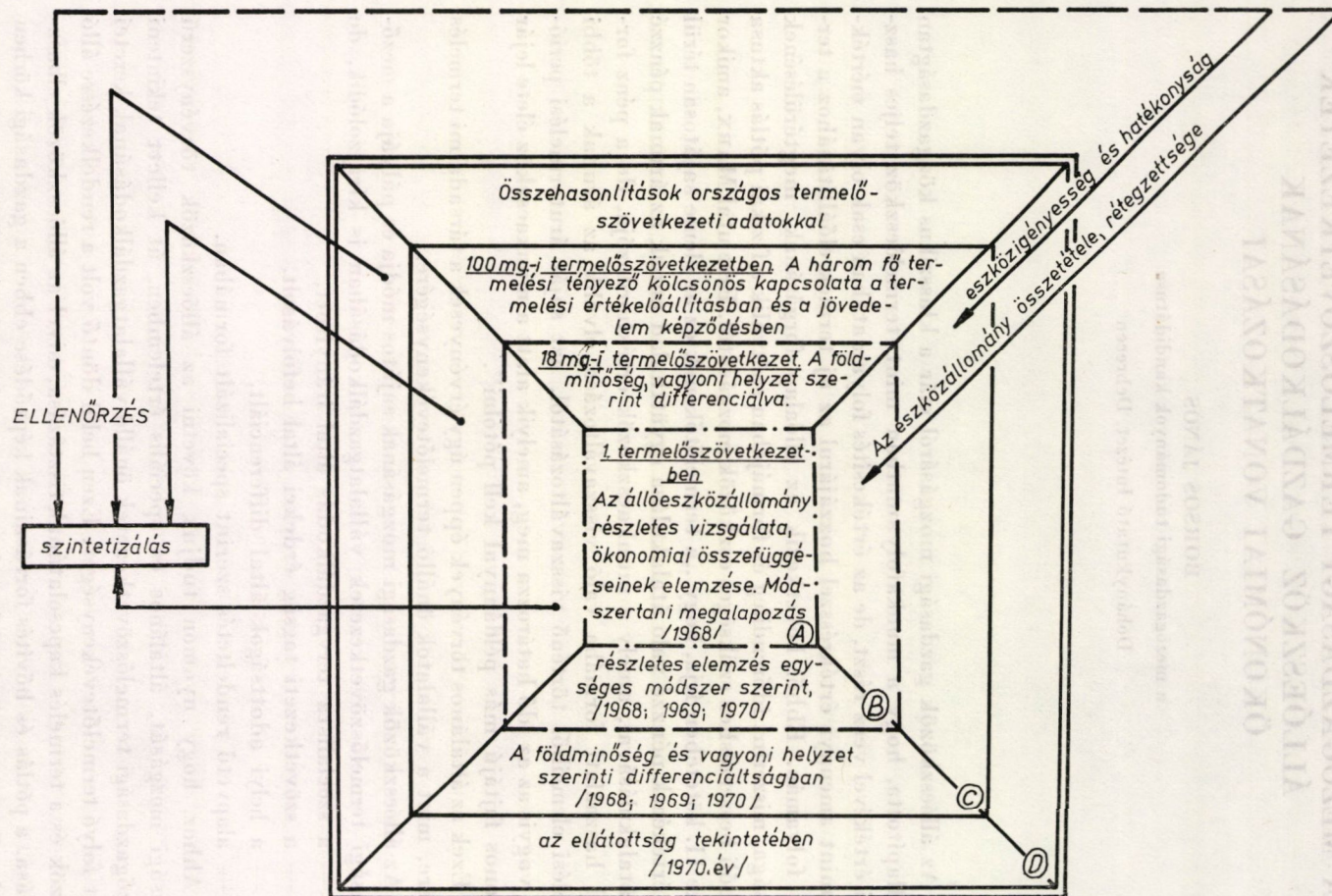
Az állóeszközök gazdasági mozgásáról már a klasszikus közgazdaságtan megállapította, hogy a munkafolyamatban mint termelőeszköz teljes használati értékével vesz részt, de az értékesítés folyamatában csak olyan mértékben, mint amennyi értékésszel hozzájárul az új termék előállításához a termelés folyamán. Ebből következik az állóalap forgásának, megtérülésének sajátága, miszerint időrendileg és formájában szétválik a fizikai pótlás aktusa az újbóli beszerzéshez szükséges eszközök mozgásától. Erre utal MARX, amikor a Tőke II. kötetében írja, hogy „a termelőtőkének ez az eleme sajátosan térül meg, értékének pénzzé való átalakulása együtthalad annak az árunak pénzzé való átalakulásával, amely a munkaeszközök értékfordozója, de a pénz formából használati formába való visszaváltozása elválik az árunak a többi termelési elemeiből történő visszaváltozásától, azt saját árutermelési periódusa, vagyis az az idő határozza meg, amelyik alatt a munkaeszköz élete lejár és azonos fajtájú más példánnyal kell pótolni”.

Ezek az általános törvények éppen úgy érvényesek a társadalmi termelés egészére, mint a vállalatok önálló termelőtevékenységére.

Az állóeszközök gazdasági mozgásának sajátos módja és pályája a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vállalatgazdálkodásában is kirajzolódik, de

- a szocialista tervgazdálkodás által irányított,
- a szövetkezeti tagság érdekei által befolyásolt,
- a helyi adottságok által differenciált,
- alapvető rendeltetés szerint specializált formában.

Ahhoz, hogy nyomon tudjuk követni az állóeszközök törvényszerű gazdasági mozgását, általános és speciális értelemben, át kellett tekinteni a mezőgazdasági termelőszövetkezetek önálló vállalatgazdálkodásának keretei között folyó termelőtevékenységet. Ezen belül döntő volt a rendelkezésre álló eszközök és a termelés kapcsolatának tisztázása, mivel az állóeszközök elhasználódása, a pótlás és bővítés forrásainak képződése ebben a gazdasági körben mutatkozik meg, amit értékforgalomnak nevezhetünk. Az állóeszközök tárgyi és értékmozgása szinte az egész vállalatgazdálkodásra kiterjed, kapcsolataiban

1. ábra. A vizsgálati rendszer elvi vázlata

A Módszertani tanulmány
C Összefüggés vizsgálatok

B Operatív elemzés
D Mérlegelő összehasonlítások

eléggé bonyolult és ökonómiai sajátosságai miatt a gazdálkodás organizmusától elválaszthatatlan. Éppen ezért ezen belül kell vizsgálni az állóeszközök felhasználásával, fenntartásával, pótlásával és az állóalapok bővítésével kapcsolatos gazdasági tevékenységet, amit együttvéve állóeszközgazdálkodásnak nevezhetünk.

Felfogásunk szerint a termelőszövetkezetek vállalatgazdálkodásának három fő területét lehet megkülönböztetni. Egy-egy területen az értékváltozás és az értékátalakulás lényegileg egyező.

Ennek megfelelően

— a termelési alapokat az élőmunka, az álló- és forgóeszközök, valamint a termelésbe vont földterületek adják,

— a termelés körébe tartoznak a termelő és szolgáltató ágazatok,

— a forgalmazás pedig nem más, mint a termékek, szolgáltatások értékesítése, vagy értékesülése és a termeléssel kapcsolatos pénzügyi lebonyolítás.

Az üzem pénzgazdálkodása nem csupán a termékértékesítéssel és a ráfordítások finanszírozásával kapcsolatos, hanem sok egyéb pénzügyi tevékenység is ide tartozik.

A meglehetősen bonyolult termelőszövetkezeti vállalatgazdálkodás az eszközök és a termelés kapcsolatára szűkítve sem válik egyszerűvé. Könnyen belátható, hogy az állóeszközgazdálkodási funkció az értékváltozások és egyéb gazdasági mozgások csak a gazdálkodás egészében mérhetők, ezért célirányos vizsgálatokat kellett folytatni — a három fő termelési tényező működését nyomon követve — a termelőszövetkezeti vállalatgazdálkodás meghatározott területein. Az állóeszközök érték és tárgyi megjelenése a vállalatgazdálkodásban is visszatükröződik, miszerint az állóeszközállomány egyszersmind tartós befektetés (tőkebefektetés) és termelési eszköz, amit a termelőszövetkezeti vállalat esetében szövetkezetpolitikai elemek is motiválnak. Az eddigiekből kitűnt, hogy az állóeszközgazdálkodás tehát sok összetevője és szerves beépülése miatt elválaszthatatlan a vállalatgazdálkodás egészétől, de az állóeszközt létesítő beszerző beruházási tevékenységtől meg kell különböztetni, mivel a beruházás az adott eszköz egyszeri létesítésével kapcsolatos (amikor a leendő állóeszköz a munka tárgya), az állóeszközgazdálkodás pedig éppen olyan tartós gazdasági folyamat, mint a termelés.

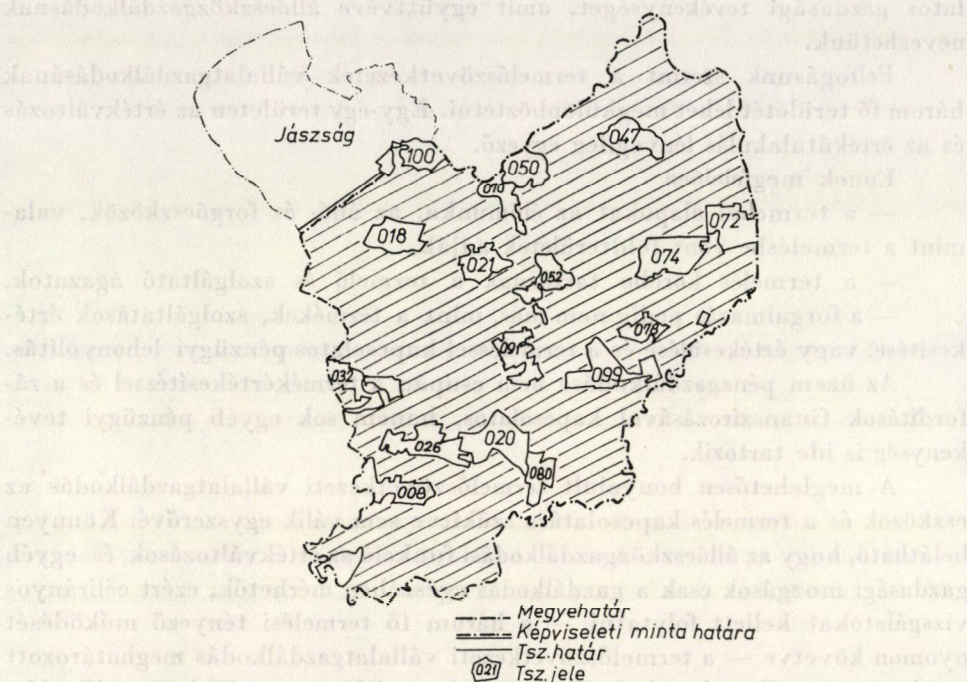
Az alkalmazott módszerek

Vizsgálatainkat a Nagykunság és a Középtiszatáj mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek 1968—69—70-es évi adatbázisára építettük. (1. ábra.) A munkák során alapvetően kétirányú módszert alkalmaztunk,

— részletes üzemi vizsgálatokat (operatív elemzéseket),

— tendenciavizsgálatokat (összefüggés elemzések).

Az egész térséget átfogó ökonómiai tendenciákat 100 termelőszövetkezet hároméves adataiból, a mélységi elemzéseket pedig 18 termelőszövetkezetben — mintegy képviseleti mintában — végeztük el. (2. ábra.)

2. ábra. A Nagykanizsa és középtiszatáj vizsgálati térség „képviseleti mintá”-inak elhelyezkedése. A vizsgált térség 290 847 ha, a képviseleti minta területe 68 803 ha (23,7%)

A termelőszövetkezetek jelzése és neve

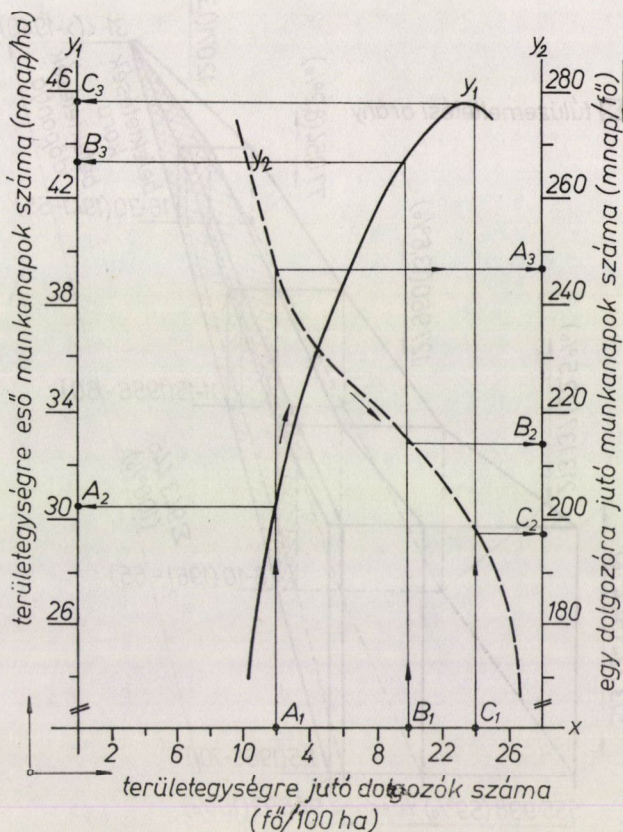
008 Nagyrev: Béke és Barátság	052 Fegyvernek: Kossuth
014 Tiszasas: Rákóczi	070 Tiszaroff: Aranykalász
018 Jászládány: Petőfi	072 Karcag: Dimitrov
020 Mezőhék: Táncsics	074 Karcag: Május 1
021 Csataszög: Szebb Élet	078 Kisújszállás: Dózsa
026 Tiszaföldvár: Lenin	080 Mezőtúr: Alkotmány
032 Tószeg: Dózsa	091 Törökszentmiklós: Alkotmány
047 Tiszaszentimre: Aranykalász	099 Túrkeve: Vörös Csillag
050 Tiszabura: Lenin	100 Jászkisér: Kossuth

Összefüggésvizsgálatainkat (YULE—KENDALL) szerzők által ismertett módszer szerint végeztük el. 2, 3, illetve 4 tényező között (regressziós analízis kiterjesztve több változóra, — parciális regressziós analízis).

A számítások, rendezések és rendszerezések elvégzésére Cellatron Ser-2C típusú programvezérlésű elektronikus számológépet vehettünk igénybe. A feldolgozás körét meghatározta a gép műszaki adottsága, amit viszont igyekeztünk maximálisan kihasználni cél-orientált, egymásba kapcsolt programsorozatok és programcsaládok kidolgozásával.

A vizsgálatok eredményei, következtetések

1. A szövetségi sajátosságokat a termelőszövetkezeti vállalatgazdálkodásban legjobban az élőknerő-felhasználás és a technikai felszereltség alakulása tükrözi, mivel a tagok jogai mind a tagsági viszony fenntartása, mind a jövedelemelosztás és egyéb juttatások tekintetében a ledolgozott munkanapokhoz kötődnek. Ebből következik, hogy a munkaerősűrűség és a munkaráfordítások között igen szoros pozitív (+0,9680), a munkaerősűrűség és a foglalkoztatás között pedig szoros (−0,9276), de negatív összefüggést tapasztaltunk. (3. ábra.) Ugyanakkor nincs határozott összefüggés a technikai felszereltség és a fajlagos élőknerő-ráfordítás között. Következésképpen az

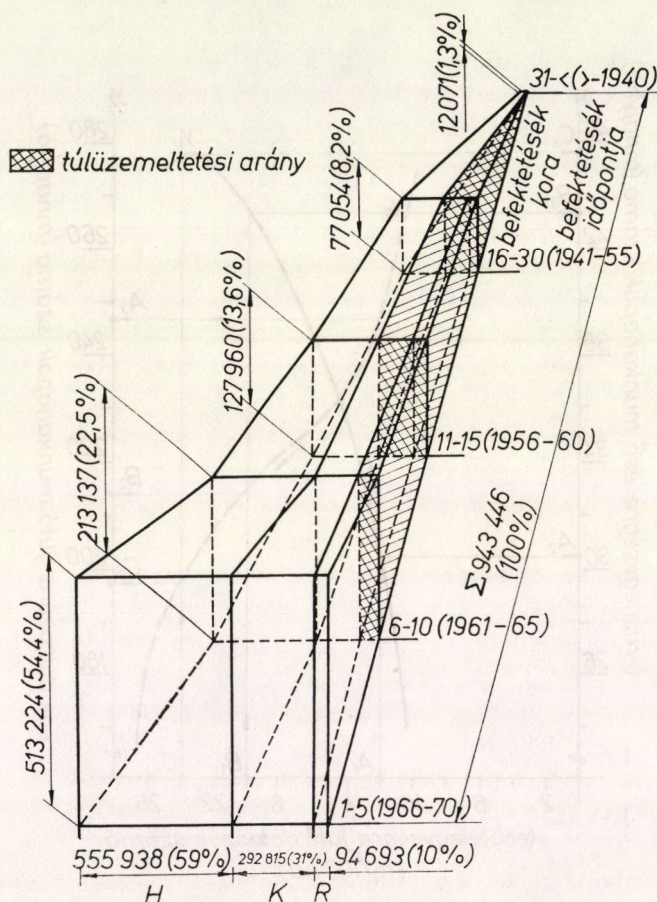

3. ábra. A tagsűrűség összefüggése a foglalkoztatottsággal és a területegységre jutó munkaráfordítással (1968., 1969. és 1970. évek átlagában)

	A	B	C esetben
Tagsűrűség, fő/100 ha	12	20	24
Munkanap felhasznál., mnap/ha	30,5	43,4	45,8
Foglalkoztatottság, mnap/fő	247	214	198

élőmunka-ráfordítást elsősorban a tagsűrűség determinálja, ami 22 fő/100 ha szint fölött magában hordozza a kényszerfoglalkoztatást, mivel a térségre jellemző és jövedelmező termelés szerkezetében — a jelenlegi öntözési arányok mellett — nem mutatható ki annyi rugalmasság, amennyi szükséges lenne a szövetkezeti vállalatgazdálkodásban a foglalkoztatási és jövedelemigény közötti ellentmondás feloldásához.

2. A vizsgált üzemek tartós befektetéseinek megoszlásából kitűnt, hogy a befektetések 59%-ának „lassú”, 31%-ának „közepes” és csak 10%-ának „gyors” a forgási sebessége. (4. ábra.) A tartós befektetések összetétele föld-

4. ábra. A tartós befektetések megoszlása kor és eszmei élettartam szerint, mFt-ban.

H = hosszú élettartamú befektetések
K = közepes élettartamú befektetések
R = rövid élettartamú befektetések

minőség szerint is különböző. Egyértelműen kimutatható a nagyobb potenciális felhamozóképesség és a hosszú élettartamú tartós befektetések kapcsolata. A nagyobb befektetési lehetőségek kihasználása a „tartósabb” irányban valósult meg. 1968 és 1970 között a rendelkezésre álló forrásokat 86,9%-ban 10 évnél hosszabb időre kötötték le a termelőszövetkezetek, sőt az utóbbi három évben (1968, 1969, 1970) aktivált tartós befektetések 60,6%-ának forgási ideje 25 évnél hosszabb és 35,8%-ának pedig a forgási ideje 45,5, ill. 78 év. Tehát a befektetések több mint egyharmadának az ezredforduló után még 15, illetve 47 évig kellene a termelést szolgálnia az akkori termelésteknikai, technológiai követelményeknek megfelelően, kedvező jövedelmezőségi szinten. A gyorsuló műszaki-technikai haladás ismeretében nem igen képzelhető el, hogy ilyen feltételeknek a mai ismereteink szerint eleget tudunk tenni. Éppen ezért vitatható minden mezőgazdasági tartós befektetés 25–30 évnél hosszabb üzemben tartása. Vagyis 3–4%-nál kisebb ütemű értécsökkenési leírása, még akkor is, ha tudjuk, hogy bizonyos építmények állaga ennél hosszabb időn keresztül is kielégítően szolgálhatja a termelést, de egyáltalán nem indokolja a lineáris értécsökkentés ilyen elnyúlt, beláthatatlan idejű ciklusát.

3. Ha nem az egész működő állóeszköz-állomány után képződik amortizációs alap, akkor a termelésbővítésre szánt fejlesztési alapnak csak egy része fordítható tényleges bővítésre, más része pedig csak pótlási hiányt egészít ki. Vizsgálatainkból kitűnt, hogy a tőkehiányt a termelőszövetkezetek „túlüzemeltetéssel” is próbálják áthidalni. Kétségtelen, hogy a tőkehiány a túlüzemeltetéssel bizonyos mértékig enyhíthető, de nem mérsékelhető az ezzel járó „elszegényedési” folyamat.

4. Az állóeszközállomány hároméves értéknövekedési tendenciájából a termelőszövetkezetek kettős törekvése rajzolódott ki.

— Egyfelől minél inkább fokozni a jövedelmet,

— másfelől pedig minél nagyobb kedvezményezett állami tőkejuttatást elérni, egyrészt a jövedelmi helyzet közvetlen javítása, másrészt a távlati fejlesztés érdekében.

5. Megállapítottuk, hogy a képvisleti minta átlagában az épületek és építmények után a melioráció és az öntözés képezi a legnagyobb volument, ha ezeket együtt melioratív eszközöknek fogjuk fel abból a megfontolásból, hogy a tartós befektetések azon részei, melyek alapvető célja a természetes talajtermékenység mobilizálása, akkor kiderül, hogy az ilyen rendeltetésű állóeszközök átlagosan az egész állomány mintegy 17%-át teszik ki. (Az épületek és építmények együttes aránya közel 60%.)

6. Az állóeszköz-állomány főcsoportonkénti vizsgálatából kitűnt, hogy a legnagyobb részarányt kitevő épületek, építmények elhasználódottsága a legkisebb mérvű. Ez többnyire összefügg azzal is, hogy az épületek eszmei élettartama 46 év. Ugyanakkor a traktoroknak mintegy 25%-a, a szállítási

eszközök körébe sorolható eszközök és felszerelések 27%-a, a vontatott munkagépeknek mintegy 15—17%-a túlüzemeltetett.

7. A mezőgazdaság iparszerű termelésével együtt számolni kell a technológiák gyors változtatásával és az ebből következő technológiai avulással. Ennek egy speciális esetével állunk szemben pl. az öntözőberendezések területén. Ugyanis a vizsgált berendezések a jelenlegi munkaerő-ellátottság mellett csak szükségmegoldást jelentenek. Ebben az esetben a gazdasági és technológiai avulás nagyobb, mint a természetes és fizikai kopás.

8. Vizsgálataink során bebizonyosodott mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásban, hogy a három fő termelési tényezőnek (élőmunka, föld, eszköz) nem az egyenkénti súlyától, hanem az állandó, kölcsönös kapcsolatban állás folyamatában kialakuló dinamikus arányoktól függ a termelési tényezők együttes és egyedi hatékonysága. S hogy ez öngerjesztő folyamat, mi sem bizonyítja jobban, mint a változó vagyoni helyzet, ami az értékhalmozódás szakaszos megnyilvánulása, az eredményes gazdálkodás bizonyos értelmű tükröződése, ugyanakkor mint eszköz termelési tényezővé válik, megbontja a korábbi arányokat, feszültségeket teremt, fokozza a gazdasági mozgást az újabb optimalitás kialakulása felé. Ebben a felfogásban tehát a vagyoni helyzet egy korábbi prosperitás következménye, s egyben jellemzője és lehetősége a vállalatgazdálkodás fejlesztésének.

A felismert törvényszerűséget a következő vizsgálati eredmények bizonyítják a három fő termelési tényező működésének vizsgálatköréből:

— Általában a földminőség és az eszközigény között fordított arány tapasztalható. Minél jobb a föld minősége, annál kisebb a termelés eszközigénye. Hasonló képet mutat az állóeszközigényesség is, de nem ilyen határozott a forgóeszközigényesség és a földminőség közötti kapcsolat.

— A jobb vagyoni ellátottság mellett is kedvezőbb a termelés eszközigénye, de 25 000 Ft/ha fölött már megtörik az eszközigény csökkenése, bizonyosan az eszközállomány belső aránytalanságai miatt.

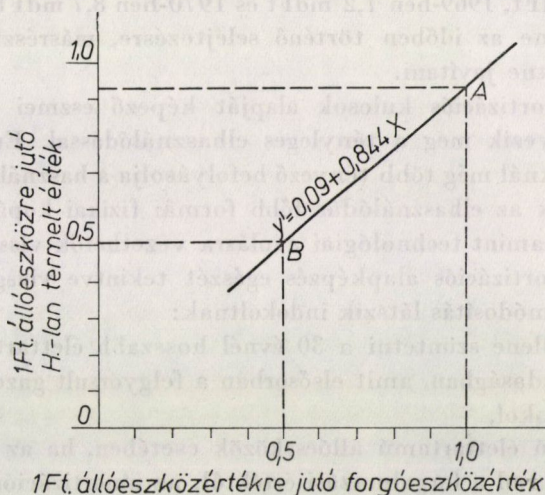
— Az álló- és forgóeszköz arány egy az egyhez való közelítésben szoros értelemben befolyásolja az állóeszközök hatékonyságát. (5. ábra.)

— A halmozatlan termelési érték 59—64%-ából képződik bruttó jövedelem. Míg a bruttó jövedelemképződés szintje stabilizálódott, addig a nettó jövedelem változása hatványozottan mutatja a gazdasági évek különbözőségét, s a differenciált termelési feltételeket.

Következésképpen a vizsgált térségben a szövetkezeti vállalatgazdálkodás mai színvonalán a személyi jövedelmek viszonylagos stabilitása mellett, rendkívül változékony szövetkezeti jövedelemmel állunk szemben, amiből a sajátéris fejlesztési lehetőségek labilitása is következik. Kétségtávol nagyon jelentős eredmény a jövedelemstabilitás személyi oldalának a megteremtése, ami lényegében alapja a szövetkezeti mozgalom megszilárdulásának, a termelési kedv fellendülésének, viszont a termelés korszerűsítése és az ezzel járó

nagy eszközigény megkívánja a szövetkezeti vállalat állandó és növekvő akkumulációs stabilitását, különösen a termelési rendszerek elterjedésének felfokozott műszaki-technikai és technológiai haladásának időszakában.

— A területi termelékenység vagyoni helyzet és földminőség közötti variációs vizsgálatainkból megállapítható, hogy az általunk közepesnek ítélt vagyoni kategóriában kialakult területi termelékenység a gyenge és jó földterületeken csak ± 10 – 11% -os különbséget mutat a közepes földminőséghez képest, tehát a műszaki-technikai fejlesztés ettől a szinttől válik meghatározó tényezővé, mivel a hasonló vagyon növelés, illetve csökkentések azonos föld-

5. ábra. Az állóeszköz hatékonyság összefüggése az álló- és forgóeszközök arányával

$$Y : X$$

$$A = 1 : 0,934$$

$$B = 0,5 : 0,512$$

$$r = 0,8378$$

területen sokkal nagyobb területi termelékenység javítást vagy rontást eredményeznek ($+66,6\%$ – $33,6\%$). Viszont a gyenge vagyoni helyzetnél igen jelentős a földminőség hatása, ugyanis az alacsony szintű eszközellátottság nem elégséges a természetes viszonyok érdemleges befolyásolására.

9. A 2/1966. és a 16/1966. sz. FM. rendeletek által előírt amortizációs alapképzés teremtette meg a termelőszövetkezeti állóeszközgazdálkodás jogi alapját, s egyben meghatározta a pótlás ütemét is.

Tekintettel azonban arra, hogy csak 1966., illetve 1967. január 1 óta képződik amortizációs alap a termelőszövetkezetekben, az elhasználódás mértékétől elmaradt a pótláshoz szükséges felhalmozódás. Számításaink szerint — 1970. december 31. — minden 1000 Ft pótlási igénnyel szemben átlagosan az amortizációs alaphoz csak 300–310 Ft fedezet halmozódott fel, ami egyben

azt is jelenti, hogy a fejlesztési alappal arányos aktiválásoknak csak egy része termelésbővítés.

10. A pótlási alaphiány a folyamatos amortizációs képzés során csökken, ezért az amortizációs alap gyorsabb feltöltődését nagyban elősegítené, ha minden lekötött állóeszköz után állandó jelleggel kellene amortizációs alapot képezni. Vagyis a termelőszövetkezetek csak abban az esetben üzemeltethetnének „0”-ra írt állóeszközöket, ha a termelőszövetkezetek gazdasági erejétől függően bizonyos eszmei bruttó értéken újra amortizálnák. — Ugyanis a mezőgazdaságban évről évre nőtt a „0”-ra írt állóeszközök üzemeltetése. (1968-ban 5,5 mdFt, 1969-ben 7,2 mdFt és 1970-ben 8,7 mdFt). Ezzel egyrészt ösztönözni lehetne az időben történő selejtezésre, másrészt a pótlási alap egyensúlyát lehetne javítani.

11. Az amortizációs kulcsok alapját képező eszmei élettartam több esetben nem egyezik meg a tényleges elhasználódással. Ennek egyik oka, hogy a korábbiaknál még több tényező befolyásolja a használati érték csökkenését. Szerintünk az elhasználódás főbb formái fizikai kopásra, természetes és gazdasági, valamint technológiai avulásra vezethetők vissza.

12. Az amortizációs alapképzés egészét tekintve vizsgálataink szerint három alapvető módosítás látszik indokoltnak:

— meg kellene szüntetni a 30 évnél hosszabb élettartamra való aktiválást a mezőgazdaságban, amit elsősorban a felgyorsult gazdasági és technológiai avulás indokol,

— a hosszú élettartamú állóeszközök esetében, ha az aktiválás értéke 5–10%-kal elmarad a forgalmazási értéktől, az amortizációs alap és a beruházási költségek konvertibilitásának fenntartása érdekében folyamatossá kellene tenni az átértékelést,

— a „0”-ra írt eszközök után is célszerű lenne amortizációs alapot képezni az üzemek gazdasági erejétől függően a bekerülési érték 25, 50 és 75%-os arányában.

Ezek az intézkedések meggyorsítanák az amortizációs alap feltöltését, valamint gyorsabbá tennék az állóeszközök forgási sebességét lényeges költség-növekedés nélkül.